

לשימושו המנוגדים של לשון 'ויהי'

ידוע הוא הכלל 'כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא לשון צער' (מגילה י, ב). אולם לאחר שורה של קושיות ותירוצים מסיק רב אשי שם: 'כל ויהי, איכא הכי ואיכא הכי, היינו שלפעמים 'ויהי' משמש לענין צער, ולפעמים לענין שמחה. אפשר גם לומר שלשון 'ויהי' משמש לפעמים לענין שיש בו גם צד של צער וגם צד של שמחה, כגון בפסוק 'ויהי בשלח פרעה את העם' וגו' (שמות יג, יז), שיש בו צד של שמחה שבני ישראל יצאו משעבוד מצרים - אבל יש בו גם צד של צער בזה שה' הולכים דרך המדבר שהוא מקום רחוק וקשה, ולא הולכים דרך ארץ פלשתים אם כי קרוב הוא¹. כעין דברי רב אשי נמסר גם בשם ר' יוחנן: 'כל מקום שנאמר ויהי משמש צרה ושמחה, אם צרה אין צרה כיוצא בה, אם שמחה אין שמחה כיוצא בה'; אולם ר' שמואל בר נחמן חולק ואומר: 'כל מקום שנאמר ויהי - צרה, כל מקום שנאמר והיה - שמחה' (ויק"ר יא, ז, מהד' מרגליות עמ' רלד).

והשאלה נשאלת מאליה, איך ניתן לאותו מונח 'ויהי' לשמש בשני שימושים מנוגדים, הן לצער והן לשמחה? ולכאורה ניתן לומר שבאמת 'ויהי' משמש כלשון קריאה סתמית לעורר תשומת לב למאורע המסופר אחריו, ולכן הוא עשוי לשמש הן לגבי מאורע של צער והן לגבי מאורע של שמחה. זו דעת רב אשי, אך לפי ר' יוחנן 'ויהי' משמש לא סתם כלשון קריאה אלא כקריאה לשם סיפור שאין כדוגמתו, הן למאורע שיש בו צרה שאין דומה לה, והן למאורע שיש בו שמחה שאין דומה לה.

★ ★ ★

ולי נראה שניתן להסביר את דברי ר' יוחנן ורב אשי בדרך יותר נאותה, שבאמת גם הצער וגם השמחה מרומזים בלשון 'ויהי' גופו.

אנו מוצאים בכמה מקומות שהקריאה "ויהי" משמשת כקריאה של הבעת שמחה. במאמר על משפט רשעים בגיהנם נאמר שמכניסים אותם שישה חודשים בחמה ושישה חודשים בצינה, "בתחילה הן אומרים ויהי, ולבסוף הן אומרים ווי" (פסדר"כ, עשר תעשר, מהד' מנדלבוים עמ' 165), ופירושו שם, שבראשונה הם משמיעים קול שמחה, ובסוף קול של צער.

כזאת מפורש במאמר: בשעה שהצדיקים נוטלין גדולה, חדוה ושמחה בעולם, ויהי בעולם. והמלך דוד (שמ"ב יט, יב) - ויהי שמלך דוד... ובשעה שהרשעים נוטלין

1 עי' בספרו של יעקב מאנן The Bible as Read, כרך שני עמ' לו.

גדולה, ווי ואנחה וחרון אף בעולם, וימלך אחאב בן עמרי (מל"א טז, כט) - ווי שמלך אחאב בן עמרי.²

וכזאת בסיפור על רבן יוחנן בן זכאי בימי חורבן הבית. כאשר נודע לו שנשרפו האוצרות בירושלים הוא אמר ווי. באו ושאלו אותו, למה אמרת ווי? ענה להם "לא אמרית אלא ווה". בכך "בין ווי לווה ניצול רבן יוחנן בן זכאי" (איכ"ר, פ"א, מהד' בובר עמ' 66). סיפור זה מובא בערוך ערד ווה, ונתפרש שם "וה לשון שמחה". ובמוסף הערוך לר"ב מוספיא מעיר שכך משמש vah בלשון רומית.³

על פי משמע זה של לשון 'וה' נתפרש יפה הדרש על הקללות שבפרשת בחוקותי: "חישבתי קללות מן ווי ועד הי (כלומר, הקללות מתחילות באות וי"ו, "ואם לא תשמעו לי", ויקרא כו, יד, ומסתיימות באות ה"י "ביד משה", שם פסוק מו), "ולא עוד שהן הפוכות. הא כיצד, אמר ר' אבין: אם זכיתם הרי אני הופך לכם קללות לברכות" (ויק"ר לד, א, מהד' מרגליות עמ' תתיח). ויפה פירש המהרש"א איך מרומז בביאת אות וי"ו קודם לאות ה"י שהקללות יהפכו לברכות, משום שבכך שתי אותיות אלה מהוות את התיבה "וה" שהיא לשון שמחה. ודרך אגב הוא מוסיף, שלכן 'והיה' הוא לשון שמחה, משום ששתי האותיות הראשונות מהוות את התיבה "וה" (מהדורא בתרא של המהרש"א למסכת בבא בתרא פח, ב). ובאשר לפירושו על לשון והיה, יש סימוכים לדבריו בדרש המובא לעיל: והמלך דוד - וְהַשְׁמֵלֶךְ דָּוִד. יש לציין, שדרש זה תואם במיוחד את המבטא של עדות המזרח, שבו אות וי"ו שוואית הבאה בראש תיבה מקבלת את התנועה של אות ה"י הסמוכה לה, ושתייהן מתמזגות להברה אחת. בכך, התיבה 'והמלך' נהגית 'וה-מלך'.

על יסוד כל האמור נראה להציע שר' יוחנן ורב אשי לא התכוונו לומר שאותה התיבה 'ויהי' באותו היגוי ממש משמשת הן כלשון צער והן כלשון שמחה, אלא

2 אסת"ר פתיחתא א, ו. יש לציין שכפל הלשון "והוה" במאמר זה בא כנגד כפל הלשון "חדוה ושמחה".

3 בכך ניתן לפרש את הכלל של ר' ישמעאל בקשר לפסוק 'ואני הנה נתתי לכם את משמרת תרומותי וגו' (במדבר יח, ח): ואני - בשמחה, הנה - ברצון (במ"ר ג, ד). ונראה להציע שהאות וי"ו שבמילה 'ואני' נתפסת כמילת הקריאה 'וה', שהיא לשון שמחה. גם את נוסח דברי ר' ישמעאל בספרי במדבר: 'ואני - ברצון, הנה - בשמחה' (ריש פ' קיז) ניתן לפרש כזאת, שכן המושגים רצון ושמחה הינם קרובים זה לזה במשמעותם. כך עולה מפירושו של רבא להלכה 'חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה', דהיינו "לקבולינהו בשמחה" (ברכות ס, ב), כפי שרש"י מפרש שם: בלב שלם, וכזאת המחבר בשו"ע: בדעת שלמה ובנפש חפצה (או"ח סי' רכב סע' ג). ובאשר לנוסח של מדרש במ"ר, אולי מקורו בספרי זוטא (שכידוע לא הגיע לידינו בשלמותו אבל היה בידי הראשונים), והמסדר של במ"ר הכניס כמה קטעים ממנו במדרש במ"ר. לבסוף כדאי לציין שעל פי הכלל של ר' ישמעאל ניתן למצוא מקור בתורה לנאמר בברכה מעין שלוש "ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת לאבותינו", דהיינו שהנחלת הארץ היתה ברצון: נראה שיש לבסס זאת על לשון 'ואני' בפסוק 'ואני אתננה לכם לרשת אותה' וגו' (ויקרא כ, כד). ועי' עוד בספרי 'ברכת המזון וניסחה' (ירושלים תשנ"ג) עמ' 80.

כוונתם היתה שהיא משמשת כפתיחה הן לגבי מאורע של צער והן לגבי מאורע של שמחה – אבל בהיגוי שונה בין שני מאורעות אלה: כשהיא מתייחסת למאורע של צער היא נהגית: וי-הי (או, וי-יהי), וכשהיא מתייחסת למאורע של שמחה היא נהגית ו[ה]-יהי; ולגבי מאורע שיש בו גם צד של צער וגם צד שמחה, היא נהגית ו[ה]-י-הי⁴. מעתה איננו זקוקים להניח שהכלל הרווח "כל 'ויהי' לשון של צער" נאמר רק על פי דעת ר' שמואל בר נחמן; כלל זה הולם גם את דעת ר' יוחנן ורב אשי, אלא שלפיהם יש להגות את התיבה 'ויהי' בכלל הזה: וי-הי (או, וי-יהי). אולם ניתן להסביר כלל זה גם לפי דעת ר' יוחנן ורב אשי בדרך אחרת: שניהם מודים שלמעשה **ברוב** ההיקרויות במקרא 'ויהי' מופיע כפתיחה למאורעות של צער, וניתן להשתמש בלשון "כל" גם אם הדבר מתייחס רק לרוב ההיקרויות, שכן כידוע רובו ככולו (הוריות ג, ב).

* * *

בשולי הדברים יש לציין, שבעין דוגמת פירושי דלעיל נמצא בדרש לביטוי 'אישה יקימנו' (במדבר ל, יד): ר' ישמעאל סובר שאם בעל מקים מקצת מנדר אשתו הרי זה כאילו הקים כולו, והוא לומד זאת מן המ"ם של 'יקימנו' שנדרשת כמ"ם החלק (נדרים פז, ב). ובתוספות שם פירשו: 'יקימנו דרשינן מלפניו ולאחריו'. וכוונתם היא, שיש לדרוש תיבה זו כאילו היא נהגית כך: יקימ-מנו, ולקרוא את המ"ם הן כסוף למחצית הראשונה 'קיים' והן כהתחלה למחצית השניה 'מנו', ו'מנו' משמש כתחליף למלה 'ממנו'⁵. יש לציין, ש'מנו' הוא מקביל למילה 'מניה' בארמית שמשמעה 'ממנו', ודומה לה לשון 'מנהו' במקרא בביטוי ותקח אזני שמץ מנהו (איוב ד, יב). כדומה לכך לשון מְנִי (תהילים יח, כג) במקום 'ממני'.

4 בכך ניתן להסביר את ההלכה (שלפי הגירסה בגמ' שלפנינו ר' יוחנן אמר אותה) 'ויי דויזתא צריך למימתחא בזקיפה' (מגילה טז, ב), שהר"ן בחידושי מפרשה שצריך להאריך בטעם קריאתה ולא לחטוף אותה, ובתוספי הרא"ש מפרשה שצריך להגביה קולו בזקיפה. ונראה להציע, שהטעם לכך הוא משום שאם השם ויזתא היה נקרא כרגיל וי-זתא היה נשמע כאילו הקורא מביע צער 'וי' על תלייתו, לכן אמר ר' יוחנן שצריך להאריך בקריאת הוי"ו כדי שתישמע כהברה נפרדת וה-זתא, ויהי' היא לשון שמחה על תלייתו ותליית שאר בני המון, וכידוע 'באבוד רשעים רינה' (עי' ספרי במדבר ריש פי' קיז). ומה שנאמר בגמ' שם "מאי טעמא", והטעם הניתן שם שהוא כדי להבליט שכל עשרת בני המון ניתלו באותה תלייה זה למטה מזה, אינם מדברי ר' יוחנן אלא מסתמא דגמרא, שהרי תירוץ הגמרא מתאים יותר לגבי כתיבת הוי"ו של ויזתא במגילה ארוכה מהרגיל, שבכך יש ציור מוחשי לעץ התלייה, אבל אינו מתאים כל כך לגבי קריאתה של הוי"ו באריכות או בהגבהת הקול (ואף אם נאמר שהטעם שניתן בגמרא מתייחס גם לגבי הקריאה, בכל זאת הרשות נתונה לתת טעם נוסף כל עוד שאינו נוגד את ההלכה, שהרי ניתן לתת פירוש אחר במשנה השונה מזה שניתן בגמרא אם הפירוש האחר אינו נוגד את ההלכה; עי' בדברי רס"ג באוצר הגאונים לכתובות ס' תשכא [עמ' 310], תוספות יום טוב לנזיר פ"ה מ"ה, ובמה שמביא רש"י זיין בספרו אישים ושיטות [תל אביב תשי"ח] [עמ' 177].

5 וכך שימושו בפיזיקים, כגון בביטוי: חוץ מנו לא הושמע (מחזור פיזיקי רבי ינאי, מהד' צ"מ רבינוביץ כרך א עמ' 367, וכך שם עמודים 117, 258, 364, 419).